

Von um sumarland

Guðsríkið í *Aðventu* Gunnars Gunnarssonar

Aðventa var síðasta stórvirki Gunnars Gunnarssonar og er jafnframt það verka hans sem öðlast hefur mesta útbreiðslu. Þá hefur hún verið talin persónulegust af sögum Gunnars að *Fjallkirkejunni* undanskilinni. Sagan hefur líka elst betur en aðrar bækur Gunnars.¹ Á síðari árum hefur hún jafnvel gengið í endurnýjun lífdaga er hún hefur verið lesin upp á aðventunni í Gunnarshúsunum á Skriðuklaustri og við Dyngjuveg í Reykjavík frá 2005. Hefur sama venja verið tekin upp víðar innan lands og utan. Þá hefur sagan oft verið lesin sem útvarpssaga á Rás 1 á aðventunni líkt og *Passíusálmarnir* á lönguföstu. Höfundur er og kunnugt um að fólk lesi *Aðventu* á jólaföstudni til að búa sig undir hátíðina sem fer í hönd.² Því má segja að bókin hafi orðið húslestrabók eða að minnsta kosti íhugunarrit og er hún vel til þess fallin. Ef til vill má líta á hana sem nútíma-helgirit.

Aðventa er stutt skáldsaga eða nóvella og við fyrstu sýn einföld að allri gerð. Hún fjallar um mann, sem „[...] þvælist með hundi og hrút um öræfin í desember, leitar að kindum, hreppir slæm veður en kemst lifandi til byggða“ eins og Jón Kalman Stefánsson dregur saman föflu sögunnar.³ Til frekari áréttingar skal þess getið að maðurinn er 54 ára og hefur þessi verið háttur hans hálfra ævina. Þetta er sjálftekið hlutverk sem hann hefur gert að köllun sinni en gefið er í skyn að þannig hafi hann einnig náð sátt við tilfinningar sem stríddu á hann ungan er hann hóf ferðirnar. Á tæknimáli sveitasamfélagsins nefndust svona ferðir eftirleitir. Sagan er sögulegt skáldverk sem byggt er á ritaðri heimild sem Gunnar fylgdi dyggilega þótt vissulega víki hann einnig frá henni eftir þörfum

¹ Lúpus, „Palladómar um skáldaþing: Gunnar Gunnarsson“, *Samvinna* 1/1960, bls. 18–19 og 29, hér 19; Jón Yngvi Jóhannsson, *Landnám: Ævisaga Gunnars Gunnarssonar*, Reykjavík, Mál og menning, 2011, bls. 333–334, 340–341. Sjá og „Starfsemin verði til menningarauka: Skúli Björn Gunnarsson, forstöðumaður Gunnarsstofnunar“, *Morgunblaðið* 31. júlí 1999, bls. 10; Halldór Guðmundsson, *Skáldalf: Öfritinn úr Suðursveit og skáldið á Skriðuklaustri*, Reykjavík: JPV útgáfa, 2006, bls. 7–8, 211. Á 8. áratug 20. aldar var *Aðventa* jafnvel talin sú íslenska bók sem hlotið hefði mesta útbreiðslu. „Ný bindi í ritsafni Gunnars Gunnarssonar“, *Morgunblaðið* 24. júlí 1976, bls. 17. Þá hafa *Aðventu* verið gefnar margvíslegar einkunnir, svo sem að hún sé ein listrænasta og merkingarfyllsta smásaga íslenskra bókmennta. Sigurður Hróarsson, „Meinleg örlög: Í aldarminningu Gunnars Gunnarssonar“, *Lesbók Morgunblaðsins* 13. maí 1989, bls. 4–5, 7, hér 5; Jón Yngvi Jóhannsson, „Alþjóðlegar bókmenntir frá Íslandi“, *Íslenska bókmenntir: Saga og sambengi* 2, Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 2021, bls. 527–653, hér 596.

² Sjá Gunnlaugur Andreas Jónsson, „Hirðir og hjörð: Fáein dæmi úr áhrifasögu líkingar úr Gamla testamentinu“, *Ritröð Guðfræðistofnunar* 12/1998, bls. 173–195, hér 192; „Áframhaldandi sigurganga *Aðventu* á heimsvísu“, *Fréttablaðið* 10. desember 2021, bls. [52].

³ Jón Kalman Stefánsson, „Um Gunnar Gunnarsson og *Aðventu*“, Gunnar Gunnarsson, *Aðventa*, Reykjavík: Bjartur, 2007, bls. 5–28, hér 19, sjá og 7. Sjá og Jón Kalman Stefánsson, „Um Gunnar Gunnarsson, *Aðventu* og skuggann í höfði okkar“, *Lesbók Morgunblaðsins* 14. janúar 2006, bls. 4–5.

verks síns.⁴ *Aðventa* er þó ekki heimildasaga eins og sú bókmenntargrein er almennt skilgreind.⁵

Hin íslenska gerð *Aðventu* á sér nokkra forsögu. Árið 1931 birtist stutt saga á dönsku eftir Gunnar undir heitinu *Den gode Hyrde* í safnrítinu *Julesne*. Það hafði að geyma margvíslegt lesefni fyrir almenning yfir hátíðarnar en slík rit voru gefin út víða um lönd um þetta leyti. Í dönsku ritunum birtist þó nokkuð af sögum og ljóðum eftir íslensku höfundana sem bjuggu og störfuðu í Danmörku. Byggði Gunnar söguna að mestu leyti á frásögunni „Í eftirleit“ sem birst hafði í tímaritinu *Eimreiðinni* fyrir á árinu.⁶ Hafði Gunnar oft beitt svipuðum vinnubrögðum og þá meðal annars stuðst við þjóðsögur og sagnabætti.⁷ Nokkrum árum síðar barst Gunnari ósk frá þýska forlaginu Reclam í Leipzig um sögu sem birtast skyldi í bókaflokknum Reclam Universal Bibliothek. Þá hafði hann nýlega lokið við *Aðventu* sem hann hóf að rita haustið 1935 og varð hún fyrir valinu. Birtist hún því fyrst í þýskri þýðingu Helmut de Boors undir heitinu *Advent im Hochgebirge* haustið 1936. Var hún mun lengri en *Den gode Hyrde* og sjálfstæð gagnvart þeirri sögu. *Aðventa* kom svo út á dönsku árið eftir og loks í íslenskri þýðingu Magnúsar Ásgeirssonar 1939 og þá með formála Halldórs Laxness. Loks kom íslensk gerð sögunnar eftir Gunnar sjálfan 1976 í *Fimm frækisögum* sem mynda eitt bindi í ritsafni hans sem út kom um þær mundir.⁸ Í því sambandi er tæpast við hæfi að tala um þýðingu í eiginlegri merkingu þar sem höfundur vélar þar um eigið verk og notfærir sér raunar þýðingu Magnúsar eins og drepið verður á.

Söguvið og sögutími *Aðventu* er niðurnjörfaður og að mestu í samræmi við frumheimildina. Söguviðið nær yfir Mývatnssveit, Mývatnsöræfi austur að Jökulsá á Fjöllum og suður með ánni inn undir jökul, auk örlítills útdúrs austur að Grímsstöðum á Fjöllum. Sögutíminn nær á hinn bóginn frá fyrsta sunnudegi í aðventu til þriðja í jólum. Í báðum tilvikum er vikið lítilla frá heimildinni. Bæjarnöfnum og örnefnum er breytt og söguviðið teygt lengra inn á öræfin en í heimildinni fór Benedikt lengst inn í Grafarlönd. Umfram allt er sögutíminn lengdur í aðra áttina þar sem ferðin sem sagt er frá í heimildinni hófst ekki fyrr en 8. desember. Sagan öðlast með þessu aukið tákngildi.⁹

Flestir sem fjallað hafa um *Aðventu* hallast að því að hana megi skoða sem trúarlegt rit eða helgisögu.¹⁰ Höfundinum hefur væntanlega verið þetta ljóst

⁴ Þórður Jónsson, „Í eftirleit“, *Eimreiðin* 1/1931, bls. 41–49; Ólafur Jónsson, „Um Aðventu Gunnars Gunnarssonar: Tvö útlarpserindi“, *Leikdómar og bókmenntagreinar*, Sigrún Steingrimsdóttir og Jón Viðar Jónsson völdu, Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1986, bls. 176–203, hér 177–178, 184–187, 188. Gunnar Gunnarsson tók sjálfur fram að Benedikt Sigurjónsson hefði staðfest sannfræði sögunnar. Gunnar Gunnarsson, „Vínafagnaður“, *Fjandvinir: Sögusafn*, Rít Gunnars Gunnarssonar 16, Reykjavík: Útgáfufélagið Landnáma, 1954, bls. 245–248, hér 247. Sjá og M[atthías Johannesen], „Í heimsókn hjá Gunnari Gunnarssyni og tætt við skáldið um líf hans og störf“, *Morgunblaðið* 23. desember 1956, bls. 36–38, hér 38.

⁵ Ólafur Jónsson, „Um Aðventu ...“, bls. 177, 188–190, 199.

⁶ Þórður Jónsson, „Í eftirleit“, bls. 41–49; Ólafur Jónsson, „Um Aðventu ...“, bls. 177–178; Jón Yngvi Jóhannsson, *Landnám*, bls. 332.

⁷ Jón Yngvi Jóhannsson, *Landnám*, bls. 332, 334.

⁸ Ólafur Jónsson, „Um Aðventu ...“, bls. 176–179; Jón Yngvi Jóhannsson, *Landnám*, bls. 332–333, 341; Gunnar Gunnarsson, „Aðventa“, *Fimm frækisögur*, Reykjavík: Almenna bókafélagið, 1976, bls. 7–56. Aðrar sögur í bindinu eru *Brimbenda*, *Blindbús*, *Á botni bræðans* og *Drengurinn*.

⁹ Ólafur Jónsson, „Um Aðventu ...“, bls. 180–181, 185–187.

¹⁰ Stellan Arvidson, *Gunnar Gunnarsson*, Reykjavík: Útgáfufélagið Landnáma, 1959, bls. 177. Í sænskri frumgerð þess verks nefnir Arvidson verkið vissulega „helgönsaga“ sem vísar til þess að um dýrlingasögu eða legendu sé

sjálfum, eins og fram kemur í því heiti sem hann valdi frumgerð verksins en *Den gode Hyrde* er augljós vísun til *Nýja testamentisins* og Krists.¹¹ Þar eru hin trúarlegu einkenni sem eru svo áberandi í *Aðventu* aftur á móti ekki komin til sögunnar.¹² Jón Kalman Stefánsson hefur þó varað við að þetta mat geti valdið því að sagan „stirðni“ í huga lesenda.¹³

Hér verður sagan einkum skoðuð út frá trúar- eða guðfræðilegum sjónarhornum og sett fram túlkun á þeim nótum sem ekki virðist hafa komið til álita fyrr. Áður en það er gert verður gerð grein fyrir því mati og túlkunum sem komið hafa fram í ritdómum og skyldum skrifum hér á landi um hina íslensku gerð *Aðventu* sem og viðameiri túlkunum á sögunni sem settar hafa verið fram á fræðilegri vettvangi. Hér er leitast við að rekja viðtökusöguna á sem mest tæmandi hátt.¹⁴ Freistað er að rekja hana þannig að sem fjölbreytilegust viðbrögð við *Aðventu* komi fram en að jafnframt sé mögulegt að sjá breytingar á viðhorfum frá einum tíma til annars. Sambærileg framsetning á viðtökusögunni hefur ekki komið í leitirnar. Í ævisögu Gunnars, *Landnámi*, eftir Jón Yngva Jóhannsson er á hinn bóginn að finna greinargott yfirlit yfir útgáfur og dreifingarsögu bókarinnar, sem og yfirlit yfir helstu túlkanir á sögunni.¹⁵

Viðbrögð við *Aðventu*

Allt frá því að *Aðventu* kom fyrst út hefur verið brugðist við sögunni á ýmsan máta. Einkum hefur það verið gert í ritdómum og umsögnum um hverja nýja útgáfu. Auk þess er *Aðventu* meðal þeirra verka Gunnars sem oftast er staldrað við á merkisdögum á ævi hans eða þegar hans hefur verið minnst að honum gengnum.

að ræða. Stellan Arvidson, *Gunnar Gunnarsson islänningen*, [án útgst.]: LT's förlag, 1960, bls. 188; Ólafur Jónsson, „Um *Aðventu* ...“, bls. 186–188, 200; Jón Yngvi Jóhannsson, *Landnám*, bls. 337–340. Stefán Einarsson benti á að á tímabili hefði Gunnar Gunnarsson fengist mjög við spurninguna um hvernig menn gætu varðveitt trúna á Guð, tilgang tilverunnar og mennina „undir árásum blindra örlaga og illrar tilviljunar.“ Stefán Einarsson, „Gunnar Gunnarsson“, *Skáldafingur*, Reykjavík: Bókautgáfa Guðjóns Ó. Guðjónssonar, 1948, bls. 393–415, hér 402, sjá og 403–404, 406, 414–415; „75 ára á mánudag: Gunnar Gunnarsson, skáld“, *Morgunblaðið* 16. maí 1964, bls. 13 og 15, hér 15; Árni Matthíasson, „Fjalla-Bensi, *Aðventu* og guddómur hjartans“, *Morgunblaðið* 7. desember 2016, bls. 30 (ummæli Höllu Kjartansdóttur); Jón Yngvi Jóhannsson, „Lausamálsbókmenntir á fjórða áratugnum“, *Íslensk bókmenntasaga 4*, ritstj. Guðmundur Andri Thorsson, Reykjavík: Mál og menning, 2006, bls. 191–304, hér 286.

¹¹ Gunnar Gunnarsson, „Vinafagnaður“, bls. 247–248. Hér verður ekki fengist sérstaklega við ritunar- og útgáfusögu *Aðventu*. Frumgerð hennar, *Den gode Hyrde*, kom út á dönsku 1931. Sagan kom svo fyrst út á þýsku 1936 og hét þá *Advent im Hochgebirge*. Á dönsku kom hún út 1937 og tveimur árum síðar í íslenskrri þýðingu Magnúsar Ásgeirssonar með formála Halldórs Laxness. Hún kom svo í íslenskrri gerð Gunnars sjálfs 1976. Í dönsku frumgerðinni liggur áherslan á draumum og þráum hins unga Benedikts sem aðeins eru gefnar í skyn í síðari gerðum.

¹² Ólafur Jónsson, „Um *Aðventu* ...“, bls. 186.

¹³ Jón Kalman Stefánsson, „Um Gunnar Gunnarsson, *Aðventu* og skuggann í höfði okkar“, bls. 5; Jón Kalman Stefánsson, „Um Gunnar Gunnarsson og *Aðventu*“, bls. 27–28. Skúli Björn Gunnarsson gengur ívið lengra en Jón Kalman og hafnar því að *Aðventu* sé helgisögn þótt hún sé sumpart trúarleg og í henni séu ótal tilvísanir í *Biblíuna*. Í því sambandi lítur hann svo á að þar sé það ekki trú á Guð sem skili Benedikt og félögum hans til byggða heldur þrautseigja og trú Benedikts á sjálfan sig, auk trausts hans á Eitil og Leó. Skúli Björn Gunnarsson, „*Aðventu* og Gunnar Gunnarsson“, Sigurjón Pétursson og Þóra Hrönn Njálisdóttir, *Aðventu á Fjöllum*, Reykjavík: Salka, 2012, bls. [8–9], hér [8]. Um gagnrýna afstöðu á trúarlegri og hvers kyns táknrænni túlkun á *Aðventu* sjá og: „*Aðventu*“, *Jörð: Tímarit tekið saman af Sverri Hólmarssyni og Þorsteini Gylfasyni*, apríl 1963, bls. 30–35.

¹⁴ Viðbragða við sögunni var leitað á vefsvæðinu *tímarit.is* með leitarorðinu *aðventu* í öllum beygingarmyndum. Leitin gaf tæplega 20.000 niðurstöður sem langflestar áttu við tíma kirkjuársins.

¹⁵ Jón Yngvi Jóhannsson, *Landnám*, bls. 332–341.

Arnór Sigurjónsson rithöfundur og fræðimaður skrifaði í *Nýtt land*, málagn Sameiningarflokks alþýðu — Sósíalístaflökksins sem hann ritstýrði, í tilefni af frumútgáfu *Aðventu* á íslensku 1939. Hann viðurkenndi að skáldskap ætti vissulega að dæma á hans eigin forsendum. Vildi hann því ekki deila við þá sem skrifað höfðu lofsamlega um *Aðventu* sem bókmenntaverk. Hann var þó Þingeyingur, eins og Fjalla-Bensi, fyrirmyndin að Benedikt í *Aðventu*. Þrátt fyrir að þeir væru þar fyrir ekki sveitungar og að á þeim væri nærri 20 ára aldursmunur þekkti Arnór vel til Bensa. Honum var því eiginlegt að bera sögupersónuna saman við fyrirmyndina. Leit hann svo á að inn í mannlýsinguna blandist „[...] frómlyndis óskadraumar hinnar siðfáguðu yfirstéttar um auðmjúka trúhneigð alþýðunnar“.¹⁶ Hinum raunverulega Bensa lýsti hann aftur á móti sem „[...] ímynd hinnar þrótthörðu alþýðu, sem fundið hefur nautn í því að stæla þrek sitt til þrautar og berjast til sæmdar.“¹⁷ Hann væri aftur á móti ekki hálfgerður munkur sem færi í frómleika sínum með hund og sauð upp „[...] í fjallakirkju íslenzkra öræfa til þess að halda þar guðsþjónustu á jólaföstu.“¹⁸ Kvað hann víkingshug Bensa einan geta fært alþýðu landsins sigur og frelsi og vildi ekki skipta á honum og hinum frá Benedikt í *Aðventu* Gunnars Gunnarssonar, þótt sá Benedikt „[...] verði eftirlæti hins siðfágaða borgara og jafnvel Herrans sjálfs.“¹⁹ Viðbrögð Arnórs mótuðust því af raunsæju mati heimamanns og pólitískum skoðunum hans.

Stefán Jónsson rithöfundur brást einnig við *Aðventu* út frá stéttapólitísku sjónarhorni en þó á rómantískari nótum en Arnór gerði. Stefán áleit söguna dýrðaróð til íslenskrar alþýðu „[...] þar sem með hárfínnum tókum hins ritaða máls, er gefin innsýn í eðlisþætti hinnar íslenzku þjóðar, þeirra er dýpst liggja.“²⁰ Taldi Stefán söguna túlka „[...] eðliskosti íslenzkrar þjóðar og þá jafnframt eðliskosti alls mannkyns, ef það fengi að lifa í samræmi við sitt innsta eðli“.²¹ En á þeim viðsjártímum sem ríktu við útkomu *Aðventu* á íslensku áleit hann gagnlegt að huga að rótum „[...] þjóðlífsins, skyggkast undir yfirborðið og athuga, hvar hinir traustu hornsteinar liggja.“²²

Við svipaðan tón kvað í ritdómi Sigurðar Skúlasonar ritstjóra um *Aðventu* í útgáfu Helgafells 1957. Hann leit svo á að sagan væri rammíslensk hetjusaga sem varpi ljósi „[...] á baráttu íslenzkra bænda við óblíðu landsins — vetrarhörkurnar — — í þúsund ár“.²³ Allar eru þessar túlkanir á veraldlegum nótum.

¹⁶ Arnór Sigurjónsson, „Benedikt í *Aðventu* og Benedikt Sigurjónsson“, *Nýtt land* 5. júní 1939, bls. 1, 3, hér 1. Fjalla-Bensi, eða Benedikt Sigurjónsson (1876–1946), var lengst af vinnumaður á ýmsum stöðum í S-Þingeyjar-sýslu en dvaldi síðast á Akureyri og lést þar. Var kunnur fjallamaður. Um hann er ýmsan fróðleik að finna í þriðja bindi safnrítsins *Ódáðabraun*. Ólafur Jónsson o.fl., „I Fjalla-Bensi: Frásagnir um eftirlæti og fjárgæzlu á Mývatnsfjöllum“, *Ódáðabraun* 3, Akureyri: Bókaútgáfan Norðri h.f., 1945, bls. 9–84.

¹⁷ Arnór Sigurjónsson, „Benedikt í *Aðventu*“, bls. 3.

¹⁸ Sama rit, sama stað.

¹⁹ Sama rit, sama stað.

²⁰ Stefán Jónsson, „Bækur“, *Samvinnan* 1. mars 1940, bls. 44.

²¹ Sama rit, sama stað. Við svipaðan tón kvað í ritdómi Jóhanns Sveinssonar skálds (frá Flögu) um þýsku frumútgáfu sögunnar. Jóhann Sveinsson, „Bækur: Gunnar Gunnarsson — Advent im Hochgebirge [...]“, *Íðunn* 1937, bls. 283–284, hér 283.

²² Stefán Jónsson, „Bækur“, bls. 44.

²³ [Sigurður] Sk[úlason], „Vasabækur Helgafells“, *Samtíðin* 10/1957, bls. 26–27. Sveinn S. Sigurðsson, guðfræðingur og ritstjóri, var inni á svipuðum brautum í umsögn sinni um þýsku frumútgáfuna (1937): Sv. S., „Ritsja: Gunnar Gunnarsson — Advent im Hochgebirge [...]“, *Eimreiðin* 2/1937, bls. 240.

Skúli Björn Gunnarsson, forstöðumaður Gunnarsstofnunar, heldur líka fram áþekkri túlkun á verkinu, þó á félagslegri nótum. Hann lítur á Fjalla-Bensa sem „málsvar[a] hins skyldurækna íslenska vinnumanns sem leggur lífið í sölnar til bjargar ferfættum málleysingjum.“²⁴

Þá má nefna túlkun Tryggva Ólafssonar listmálara en hann vék að *Adventu* í umfjöllun um myndina *Veidimenn í snjó* eftir niðurlenska málarann Pieter Bruegel eldri (1525?–1569) og áleit söguna hrikalega hetjusögu af þindarlausri einstaklingsbaráttu.²⁵ Hér gætir því tilvistarlegrar túlkunar.

Einar Ól. Sveinsson, þáverandi háskólabókavörður, hnýtti nokkuð í fyrrgreint mat Arnórs Sigurjónssonar og leit svo á að sagan væri „[...] líkust ljóði, ævintýri, jólaföstuhelgisögu.“²⁶ Hallaðist hann fremur að því sem hann kvaðst hafa séð í erlendum ritdómi að Benedikt í *Adventu* væri líkt við góða hirðinn í íslenskum búningi. Þá sagði hann: „Hjartahlýjan og góðvildin er hnífjöfn karlmennskunni, og þessir eiginleikar hans eru samgrónir; heill og óspiltur er hann í baráttunni við hamfarir náttúruaflanna, með bræður sína, hund og forustu-sauð við hlið sér.“²⁷ Stefán Einarsson prófessor í Baltimore var á svipuðum slóðum en hann taldi Benedikt frægastan hinna fórnfúsu kristilegu söguhetja Gunnars og *Adventu* fullkomna jólasögu enda væri hún skrifuð sem slík.²⁸ Guðmundur Gíslason Hagalín rithöfundur greip í svipaðan streng í grein um Gunnar sjötugan. Sagði hann *Adventu* óbrotna en fagra og heillandi sögu „[...] um hinn trúa þjón, sem á það fyrirheit í Ritningunni, að hann muni verða settur yfir meira“.²⁹

Raunar má segja að þetta mat á sögupersónunni liggi beint við og hafi enst allt fram á síðari ár. Þorleifur Hauksson bókmenntafræðingur skoðar til að mynda Benedikt í *Adventu* ásamt ýmsum öðrum sögupersónum Gunnars, Bjargföstu í *Heiðabarmi* og *Sálumessu* og Sesari í *Brimbendu*, sem óbrotna fulltrúa góðleikans, fólk sem heyr harda baráttu við höfuðskepnurnar og bendir á að fórnfýsin sé því inngróin eins og hver önnur eðlisávísun.³⁰ Þess vegna sé það í sérstökum tengslum við guðdóminn.³¹ Þá segir Halldór Guðmundsson bókmenntafræðingur *Adventu* vera sögu um fórnfýsi, þjónustu við lífið og frelsi undan veraldlegum metnaði.³²

²⁴ Skúli Björn Gunnarsson, „*Adventa* og Gunnar Gunnarsson“, bls. [8].

²⁵ Tryggvi Ólafsson, „Um skammdegismynd“, *Þjóðviljinn* 26. janúar 1975, bls. 5.

²⁶ E.Ó.S., „Nýjar bækur: Gunnar Gunnarsson — *Adventa* [...]“, *Vísir* 14. júní 1939, bls. 3.

²⁷ Sama rit, sama stað.

²⁸ Stefán Einarsson, „Gunnar Gunnarsson sjötugur: 1889 — 18. maí 1959“, *Lögberg-Heimskringla* 14. janúar 1960, bls. 1–3 og 7, hér 7. Áður hafði Stefán Einarssona litið svo á að *Adventa* fjallaði um „trúmennsku og hreysti íslenzkra eftirleitarmanna“. Stefán Einarsson, „Gunnar Gunnarsson“, *Skáldafing*, bls. 414.

²⁹ [Guðmundur Gíslason Hagalín?], „Gunnar Gunnarsson sjötugur 1889 — 18. maí — 1959“, *Skinfaxi* 2/1959, bls. 44–45, hér 45.

³⁰ Þorleifur Hauksson, „Glíman við engilinn“, *Skírnir* 1/1974, bls. 105–113, hér 112.

³¹ Sama rit, bls. 111–112.

³² Halldór Guðmundsson, *Skáldalíf: Ofvitinn úr Suðursveit og skáldið á Skriðuklaustri*, Reykjavík: JPV útgáfa, 2006, bls. 211. Löngum hefur verið bent á skyldleika *Adventu* og nóvellunnar *Gamli maðurinn og hafði* eftir Ernest Hemingway en litið hefur verið svo á að Hemingway hafi þekkt *Adventu* og orðið fyrir áhrifum af henni. Stellan Arvidson sem mestan hlut átti í að kynna Gunnar í Svíþjóð og hvatt til að honum yrðu veitt Nóbelsverðlaunin taldi það greina milli sagnanna tveggja að Benedikt hafi átt sér fórnfúst markmið þótt í smáu væri en gamli maðurinn hafi aðeins verið að bjarga sér eða verið „[...] ute í egna ärenden“. Stellan Arvidson, *Gunnar Gunnarsson islänningen*, bls. 192.

Ferðastefið er fyrirferðarmikið í *Aðventu* og á sér víðtæka skírskotun í bókmenntunum, hvort sem um pílgrímsferðir eða veraldlegri ferðalög er að ræða. Það er því ekki að ófyrirsynju að brugðist hafi verið við því ekki síður en sögupersónunni sjálfri. Þá hafa túlkanir orðið svipaðar og þegar Benedikt sjálfur hefur verið í forgrunni. Í fyrrnefndum ritdómi leit Stefán Jónsson svo á að eftirleitir Benedikts væru farnar „af kærleika til lífsins“.³³ Í ritdómi um *Brimhendu* (1955) véc Skúli Jensson lögfræðingur, sem einnig var mikilvirkur þýðandi, að *Aðventu* og tilgangi fjallaferðanna, sem hann gaf öllu táknrænni markmið en Stefán hafði gert. Leit hann svo á að för Benedikts, Eitils og Leós stæði fyrir „[...] för lesandans um öræfi lífsins í leit að verðmætum, sem hans hlutverk er að finna og bjarga. [...]“.³⁴ Þannig öðlast sagan almennt gildi.

Um svipað leyti (1956) tók Matthías Johannessen viðtal við Gunnar Gunnarsson og líta má svo á að þar fallist Gunnar á þessa túlkun, án þess að það breyti miklu um gildi hennar, en um Benedikt sagði hann meðal annars að hann sé maður sem hafi sigrað heiminn og „[...] erft himnaríki á jörðu“.³⁵ Þá taldi Gunnar einnig að leit Benedikts að eftirlegukindum væri hliðstæð iðju hans sjálfs sem rithöfundar en hún fælist í að nálgast sannleikann og að freista þess að skýra hið óskýranlega fyrir sjálfum sér og öðrum.³⁶ Þegar 75 ára afmælis Gunnars var minnst í *Morgunblaðinu* (1964) var aftur ýjað að samsömun Gunnars við Benedikt í *Aðventu* og látið að því liggja að, líkt og Benedikt telur sig bera ábyrgð á fénu sem hann leitar, hafi Gunnar fundið sig ábyrgan fyrir þeim sem liggja úti á hjarni mannlífsins og að verk hans séu eins konar eftirleitir til að bjarga þeim. Þar er þó einnig litið svo á að *Aðventu* sé óður um manninn „[...] eins og hann stendur einn á berangri í baráttunni við náttúruöflin. Þá baráttu hafa Íslendingar háð harðasta. Það er þeirra eina stórstyrjöld.“³⁷ Líta má svo á að hér komi fram rómantísk túlkun með áherslu á þjóðerni þótt að þessu sinni beinist hún fremur að lífsbaráttu þjóðarinnar en „eðlisþáttum“ hennar eins og fram kom í skrifum Stefáns Jónssonar og Sigurðar Skúlasonar. Matthías Johannessen leit annars á *Aðventu* sem eina mikilvægustu sögu Gunnars og taldi í minningargrein um skáldið (1975) ekki vera tilviljun „[...] að þeir tveir, Gunnar Gunnarsson og Benedikt Sigurjónsson, áttu samleið í draumi og veruleika: báðir leituðu eftirlegukinda [...]“, einfarar sem buðu „ísveröldinni birginn“.³⁸

Árið sem Gunnar varð 85 ára (1974) ritaði Ólafur Jónsson bókmenntafræðingur um hann viðamikla grein í *Skírni* sem hann fylgdi síðar eftir í tveimur útvarpserindum (sjá síðar). Þar ljáði hann *Aðventu* almennan boðskap á þeim nótum að líf mannsins „[...] sé ófullnægjandi þjónusta; það sé að innsta eðli

³³ Stefán Jónsson, „Bækur“, bls. 44.

³⁴ Skúli Jensson, „Nýr stíll og stórbrotið skáldverk. Brimhenda Gunnars Gunnarssonar“, *Helgafell* 1. h., 1955, bls. 105–107, hér 105.

³⁵ M[atthías Johannessen], „Í heimsókn hjá Gunnari Gunnarssyni“, bls. 38.

³⁶ Sama rit, sama stað.

³⁷ „75 ára á mánudag: Gunnar Gunnarsson, skáld“, *Morgunblaðið* 16. maí 1964, bls. 13 og 15, hér 13.

³⁸ Matthías Johannessen, „Í minningu skálds, Gunnars Gunnarssonar“, *Morgunblaðið* 27. nóvember 1975, bls. 14–15, hér 14. Í þessu byggði hann á sjálfmynd Gunnars sjálfs eins og hann tjáði hana skömmu fyrir andlátið. Sjá og Sveinn Skorri Höskuldsson, „Minning: Gunnar Gunnarsson rithöfundur 1889–1975“, *Þjóðviljinn* 21. nóvember 1975, bls. 10 og 14, hér 10.

fórn, ella sé það rangsnúið; það sé hlutverk mannsins að gefast ekki upp en spyrna móti broddunum; að réttu lagi sé líf hans þáttur í einhverju óskiljanlegu æðra samhengi.“³⁹ Í framhaldinu spurði Ólafur hvort þetta væri kristinn boðskapur. Svar hans var að boðskapurinn væri „[...] að minnsta kosti úr kristilegu efni gerður, þeirrar kristnu trúar sem er Benedikts sjálfs. Að því leyti eins og öllu öðru er efnið í sögu hans, sem boðskapurinn ber, alveg jarðneskt og mannlegt.“⁴⁰

Jóhann Hjálmarsson skáld og gagnrýnandi taldi Ólafi hafa tekist að varpa ljósi á gerð *Aðventu* sem hann segi réttilega að sé „skáldasaga um innri heim, hugarlíf — en það er heimur sem settur er niður í raunhæfu landslagi [...]“⁴¹ Má líta á þetta sem sálfræðilega túlkun og andhverfu við þann félagslega leshátt sem Arnór Sigurjónsson beitti á sínum tíma. Síðar leit Jóhann svo á að *Aðventa* snerist um leit mannsins að tilgangi og áleit svar Gunnars Gunnarssonar vera að tilganginn finni maðurinn í þjónustu sinni við lífið.⁴²

Einar Már Guðmundsson rithöfundur reyndi að festa hendur á megininntaki eða boðskap *Aðventu* og setti söguna í samband við ritunartíma hennar. Taldi hann að með henni hefði Gunnar átt brýnt erindi við samtíð sína en í aðventustefinu fælist bið eftir ljósi skammdegisins meðan myrkur síðari heimsstyrjaldarinnar væri að hellast yfir heimsbyggðina.⁴³

Margrét Hallgrímsdóttir þjóðminjavörður var á svipuðum slóðum í formála að ljósmyndabók frá söguslóðum *Aðventu*, sem áður var minnst á, þótt hún tengi söguna við samtímann en hvorki sögu- né ritunartíma hennar. Hún taldi boðskap *Aðventu* „...um þrautseigju og þolgæði Benedikts og förunauta hans, hundsins Leós og sauðsins Eitils, svo og heimspekilegar hugleiðingar Benedikts um lífið, tilveruna, stöðu sína og drauma [...]“ eiga erindi við Íslendinga í nútímanum enda sé sagan tímalaus þótt söguefnið sé sótt til raunverulegra atburða.⁴⁴

Viðameiri túlkanir

Í nokkur skipti hafa verið birtar viðameiri túlkanir á *Aðventu* en að framan getur og þá oftast á fræðilegum vettvangi.

Ólafur Jónsson varð einna fyrstur til að fjalla rækilega um hinn trúarlega þátt *Aðventu* í fyrnefndri Skírnisgrein frá 1974 og tveimur útvarpserindum sem hann flutti haustið 1976, „Frelsari úr Mývatnssveit“ og „Loftsýn í Nýjahrauni“.⁴⁵ Það sama ár kom *Aðventa* fyrst út í íslenskri gerð Gunnars sjálfs. Í

³⁹ Ólafur Jónsson, „Kasta brauði þínu á vatnið“, *Skírnir* 1/1974, bls. 141–126, hér 157.

⁴⁰ Sama rit, sama stað.

⁴¹ Jóhann Hjálmarsson, „Að hjálpa til að lifa“, *Morgunblaðið* 27. apríl 1975, bls. 25.

⁴² Jóhann Hjálmarsson, „Leitin er tilgangurinn: Ný útgáfa *Aðventu* Gunnars Gunnarssonar“, *Morgunblaðið* 21. júní 1990, bls. 12

⁴³ Einar Már Guðmundsson, „Ráðgátan Gunnar Gunnarsson“, *Lesbók Morgunblaðsins* 17. febrúar 2001, bls. 4–5, hér 5.

⁴⁴ Margrét Hallgrímsdóttir, „Formáli“, Sigurjón Pétursson og Þóra Hrönn Njálsdóttir, *Aðventa á Fjöllum*, Reykjavík: Salka, 2012, bls. [6–7], hér [7].

⁴⁵ Ólafur Jónsson, „Kasta brauði þínu á vatnið“, bls. 150–158. Ólafur Jónsson, „Um *Aðventu* ...“, bls. 176–203.

erindunum benti Ólafur á að með því að láta sögutímanna ná yfir alla jóla- föstuna og hátíðina sjálfa í stað þess að fylgja frumheimildinni um að ferð Benedikts út í óbyggðirnar hefjist á rúmhelgum degi „ritúaliseri“ Gunnar sögu- efni sitt. En með þessu móti verði sjálfur efniskjarni sögunnar trúarlegur. Bene- dikt Sigurjónsson, Fjalla-Bensi í frumheimild sögunnar, verði að fjármanni sem yfirgefur allt og leggur sjálfan sig í sölnar fyrir sauðina með öllum þeim hug- renningatengslum sem það felur í sér.⁴⁶ Ólafur benti á að trúarleg einkenni sögunnar komi fram í stílfærslu söguefnisins, formgerð sögunnar og beinum biblíuvísunum. Þá taki Benedikt á sig Kristslíkingu í sögunni.⁴⁷

Í grein frá 1998 sem fjallaði um áhrif hirðslíkingarinnar í *Gamla testamentinu* tók Gunnlaugur A. Jónsson guðfræðiprófessor að mestu undir túlkun Ólafs. Meginatriðið í túlkun hans var að *Aðventa* væri ekki fyrst og fremst saga af íslenski hetjulund. Miklu fremur væri hún kristin dæmisaga sem fjallaði um breytni eftir Kristi, að feta í fótspor hans.⁴⁸ Þar með tengdi Gunnlaugur söguna við mikilvægan þátt í kristinni guðræknihefð sem felur í sér þá hugsjón að líkja eftir Kristi — *imitatio Christi* — á sem bókstaflegastan hátt.⁴⁹

Aldarfjórðungi eftir að Ólafur Jónsson flutti erindi sín birtu Silja Björk Huldudóttir bókmenntafræðingur og Þorkell Ágúst Óttarsson guðfræðingur grein þar sem þau létu að því liggja að hann hefði gengið of skammt í greiningu sinni.⁵⁰ Þeim Silju og Þorkatli þótti Ólafur til að mynda ekki hafa verið nægilega fundvís á beinar og óbeinar vísanir til rita *Biblíunnar* og þá einkum guðspjall- anna.⁵¹ Svo er að sjá að þau líti heldur ekki á Benedikt aðeins sem Kristsgerving heldur álíti að hann samsami hann sig Kristi svo sterkt að hann sameinist honum tilfinningalega.⁵² Álitamál er hvort þau hafi sjálf ekki seilst of langt í þeirri viðleitni sinni að sýna fram á að Gunnar hafi „[...] markvisst ofið ævi og boðskap Krists [...]“ inn í sögu sína.⁵³ Til að mynda virðist langsótt að líta á stórhriðina sem herjaði á Benedikt á Mývatnsöræfunum sem tákn fyrir Gyð- inga sem, með æðstu presta sína í broddi fylkingar, þrýstu á Pílatus um að krossfesta Krist.⁵⁴ Þeim Silju og Þorkatli varð einnig tíðrætt um þau ummæli

⁴⁶ Sama rit, bls. 186–187, 189–190. Ástráður Eysteinnsson fellst á að líta megi á *Aðventu* sem táknsögu en telur hana þó jafnframt „ögra [...] samfelldri táklegri útleggingu.“ Ástráður Eysteinnsson, „Magnús Ásgeirsson og *Aðventa*“, *Jón á Baggás* 1/2008, bls. 19–41, hér bls. 33.

⁴⁷ Ólafur Jónsson, „Um Aðventu ...“, bls. 199–200. Hér er ekki vikið að stíl eða formi sögunnar sérstaklega. Bent skal á að Jakob Jóhannesson Smári leit á Aðventu sem „stórkostlegt vetrarljóð í óbundnu máli [...]“. Jakob Jóhannesson Smári, „Ritdómar: Advent...“, *Skírnir* 1/1938, bls. 228–229, hér 229. Jón Kalman Stefánsson lýsir stílnum sem „einskonar ævintýri“, og segir Gunnar hvergi hafa beitt eins látausum og blátt áfram fallettum stíl og í *Aðventu*. Jón Kalmann, „Um Gunnar Gunnarsson, Aðventu og skuggann í höfði okkar“, bls. 5.

⁴⁸ Gunnlaugur Andreas Jónsson, „Hirðir og hjörð“, bls. 193–194.

⁴⁹ Titill á guðræknisriti sem eignað er Thomas a Kempis (1380–1471) sem og heiti á guðræknisstefnu sem byggði á því. Per Ingesman, „Middelalderen“, *Kirkens historie 1*, Kaupmannahöfn: Hans Reitzels forlag, 2012, bls. 309–779, hér 730.

⁵⁰ Silja Björk Huldudóttir og Þorkell Ágúst Óttarsson, „Sviðsetning á ævi Krists: Biblíulegar vísanir í Aðventu Gunnars Gunnarssonar“, *Andvari* 2001, bls. 99–112, hér 99, 104.

⁵¹ Sama rit, bls. 104–111.

⁵² Sama rit, bls. 104, sjá þó 111. Skúli Björn Gunnarsson lítur svo á að Benedikt sé „á sinn hátt Kristgervingur í íslenski eyðimerkurgöngu“ sem og að *Aðventa* sé „sumpart trúarleg“ þótt hann hafni því að hún sé helgisögn. Skúli Björn Gunnarsson, „*Aðventa* og Gunnar Gunnarsson“, bls. [8].

⁵³ Silja Björk Huldudóttir og Þorkell Ágúst Óttarsson, „Sviðsetning á ævi Krists“, bls. 110. Jón Kalman Stefánsson hefur varað við að gera vísanir af þessu tagi að höfudatriði eða útgangspunkti sögunnar. Jón Kalman Stefánsson, „Um Gunnar Gunnarsson, Aðventu og skuggann í höfði okkar“, bls. 5.

⁵⁴ Silja Björk Huldudóttir og Þorkell Ágúst Óttarsson, „Sviðsetning á ævi Krists“, bls. 110.

sögumanns að Benedikt væri hálfgóður og háflslæmur og „[...] að hálfur maður, að hálfu skepna“ (bls. 17).⁵⁵ Fyrri ummælin túlkuðu þau svo að Benedikt hefði upplifað sig „[...] sem syndara, í lútherskum anda“.⁵⁶ Þarna vísuðu þau augljóslega til þess mannskilnings Lúthers að maðurinn væri í senn réttlátur eða réttlættur og syndugur (lat. *simul justus et peccator*). Síðari ummælin vöktu hjá þeim hugrenningatengsl við kenninguna um tvö eðli Krists sem tilbedinn er og játaður í kristinni trúarhefð sem sannur Guð og sannur maður.⁵⁷ Taka má undir með Jóni Yngva Jóhannssyni, bókmenntafræðingi og ævisögu-ritara Gunnars, um að túlkanir á borð við þessar séu hæpnar.⁵⁸

Öfugt við það sem hér hefur verið rakið taldi Gunnar Jóhannes Árnason heimspekingur í grein frá 1992 að varla sé hægt að líta á *Aðventu* sem helgisögu.⁵⁹ Ástæðan fyrir því var ekki síst að hann áleit atferli Benedikts ekki nægilega trúarlegt eins og því er lýst í sögunni. Hann tók til að mynda ekki þátt í guðsþjónustu áður en hann leggur upp í för sína og ákalli ekki Guð í raunum sem hann ratar í meðan á hrakningum hans stendur.⁶⁰ Eins og Benedikt í *Aðventu* kemur höfundur þessarar greinar fyrir sjónir er hann ekki aðeins trúverðugur fulltrúi þeirrar trúarmenningar sem enn eimdi mikið eftir af í íslenska sveitasamfélaginu fram undir sögutíma bókarinnar heldur virðist hann trúhneigður á persónulegan máta. Vissulega er Benedikt ekki við kirkju á aðventusunnudaginn. Það er þó ekki sökum vanrækslu heldur vegna þeirrar kvaðar sem stríðir á hann. Þá les Benedikt guðspjall dagsins áður en hann leggur upp. Á það má líta sem húslestur og/eða ferðabæn.⁶¹ Það er fullgild guðsþjónusta þótt ekki fari hún fram í kirkju. Hugmyndir Gunnars Jóhannesar um trúar- atferli Benedikts — eða réttara sagt skort á því — virðast brjóta í bága við raunsæislegt frásagnarsnið bókarinnar og er hætt við að sagan hefði orðið trúarlegt „kitsch“ hefðu þær náð inn í söguna. Er þá helst átt við það sem Gunnari Jóhannesi fannst skorta á um bænaráköll Benedikts í átökum hans við veðurhaminn. Hefðbundin íslensk trúariðkun virðist á nútímamælikvarða hafa verið fremur úthverf og formleg eins og trúariðkun Benedikts er lýst í *Aðventu* en síður innhverf og persónubundin. Ferðabæn í upphafi helgaði því alla ferðina. Hróp um hjálp við hverja einstaka þraut ber fremur að líta á sem nútímafyrirbæri.

Gunnar Jóhannes hafnaði í sjálfu sér ekki trúarlegri túlkun sögunnar.⁶² Hann hélt þó fram öðrum skýringum sem vissulega geta dýpkað skilning á henni. Hann drap á að líta mætti á söguna sem goðsagnakennda hetjusögu þar sem hetjan hverfur úr mannlegu samfélagi, leggur út í „eyðimörkina“ (bls. 28) og sigrast á marghátuðum þrautum áður en hún getur snúið aftur til manna.⁶³

⁵⁵ Þegar vitnað er beint eða óbeint í texta *Aðventu* eða vísað til hans er blaðsíðutal gefið upp í svigum í meginmáli. Vísað er til íslenskrar gerðar Gunnars sjálfs. Gunnar Gunnarsson, *Aðventa*, Reykjavík: Mál og menning, 1996.

⁵⁶ Silja Björk Huldudóttir og Þorkell Ágúst Óttarsson, „Sviðsetning á ævi Krists“, bls. 102.

⁵⁷ Sama rit, bls. 104.

⁵⁸ Jón Yngvi Jóhannsson, *Landnám*, bls. 338.

⁵⁹ Gunnar Jóhannes Árnason, „„Þetta líf var hans“: Aðventa Gunnars Gunnarssonar í heimspekilegu ljósi“, *Andvari* 34/1992, bls. 168–180, hér 173.

⁶⁰ Sama rit, bls. 172–173.

⁶¹ Silja Björk Huldudóttir og Þorkell Ágúst Óttarsson, „Sviðsetning á ævi Krists“, bls. 100–101.

⁶² Gunnar Jóhannes Árnason, „„Þetta líf var hans““, bls. 179.

⁶³ Sama rit, bls. 169.

Áður hafði Matthías Viðar Sæmundsson bókmenntafræðingur bryddað upp á svipuðum skilningi en hann túlkaði *Aðventu* ásamt fleiri sögum Gunnars, *Á botni breðans* og *Jörð*, á goðsögulegan eða mytológískan máta. Leit hann á aðalpersónur þeirra sem lausnarhetjur sem stigið hefðu niður til heljar en risið upp að nýju. Taldi hann að útlínur frelsarans birtust í persónulýsingum Benedikts og Guðnýjar, lykilpersónunnar í *Á botni breðans*.⁶⁴

Aðaltúlkun Gunnars Jóhannesar byggðist þó á mannhyggju eða húmanisma eins og meðal annars kemur fram í þessum orðum:

Mannhyggja er ófær um að gefa fullnægjandi skýringu á sérstöðu mannsins í ríki náttúrunnar. En það eru heldur ekki til nein haldbær rök sem mæla með eða á móti göfgi mannsandans. Það sem kemst næst því að geta kallast staðfesting fæst ekki með rökum og ályktunum, heldur beint í skynjuninni. [...] Benedikt er að leita að fullvissu fyrir hinu góða í sjálfum sér, eða, eftir því hvernig á það er litið, fullvissu fyrir hinu guðlega í sjálfum sér, og hann virðist finna það sem hann leitar að eina stjörnu bjarta nótt uppi á öræfum.⁶⁵

Og örlítið síðar:

Líkami og sál, andi og efnisheimur mætast og mynda heild, en eru ekki klofin í sundur í ósettanlegar andstæður. Öryggiskenndin sem hann hefur öðlast er ekki sigur á hættunum sem stæðja að honum á öræfunum, heldur þeirri hættu að glata sjálfum sér, týnast í óreiðu heimsins og renna saman við samfellda verðandi náttúrunnar.⁶⁶

Þetta er heimspekileg, veraldleg túlkun.

Þungamiðja *Aðventu*

Fyrrgreinda túlkun byggði Gunnar Jóhannes Árnason á reynslu Benedikts sem lýst er í síðari hluta sögunnar. Kallaði Gunnar Jóhannes þá senu „augnablik sannleikans í sögunni“ og áleit að þar væri þungamiðju *Aðventu* að finna.⁶⁷ Hér er tekið undir það mat þrátt fyrir að aðrir túlkendur hafi ekki staldrað við þann stað sérstaklega heldur oftast bent á annað textabrot sem slíka þungamiðju.⁶⁸ Þegar stund sannleikans rennur upp hefur göngu Benedikts á sveitarendu í upphafi ferðar verið lýst, sagt frá sólarhring þegar hann er veðurtepptur í Botni, sauðaleit með Hákonni í Grímsdal og vinnumönnum hans, smölun trippa með Nonna á Fjalli og hvíld á Jökli austan Jökulsár. Að upphafinu frátöldu voru þetta allt frátafir frá eiginlegu ætlunarverki eða köllunarhlutverki Benedikts. Eftir þær hafði hann þurft að taka sig á, átta sig og „endurheimta hugblæ aðventugöngunnar“ (bls. 47) sem hafði altekið hann í upphafi. Þetta sérstaka hugarástand var mikilvægur þáttur ferðarinnar en hafði rofnað af samvistum við þá sem leituðu aðstoðar hans. Nú var allt þetta að baki og Benedikt orðinn einn með Leó og Eitli:

⁶⁴ Matthías Viðar Sæmundsson, „Líf úr djúpi: Á botni breðans og heimsmýnd Gunnars Gunnarssonar“, *Lesbók Morgunblaðsins* 2. mars 1985, bls. 4–6. Sjá og Matthías Viðar Sæmundsson, „Hugleiðing um fugl orð og reynd“, *Morgunblaðið/Menning listir* 5. mars 1988, bls. 2. Sjá og Matthías Viðar Sæmundsson, „Myndir á Sandi: Um frásagnalist nútímaskáldsagna“, *Tímarit Máls og menningar* 3/1988, bls. 338–365, hér 361.

⁶⁵ Gunnar Jóhannes Árnason, „„Þetta líf var hans““, bls. 179.

⁶⁶ Sama rit, sama stað.

⁶⁷ Sama rit, sama stað.

⁶⁸ Oft virðist lítið svo á að þungamiðju sögunnar sé að finna miklu framar í sögunni eða þar sem Benedikt á aðventusunnudaginn hugleiðir merkingu orðsins *aðventu* (bls. 12).

Og þarna í næturkyrrðinni og einverunni undir skörðum mána hvarflaði aftur að honum aðkenning af aðventu, *leifar af hljómunum, endurminningar um sólskein og beyilm, von um sumarland — eða hvað það nú var.* Ef til vill aðeins einskonar *innri kyrrð og fríður.* (bls. 58) [Leturbr. HH].

„Augnablik sannleikans“ rennur upp litlu síðar er Benedikt stefnir inn milli snævi þakinnna fjalla í tungsljósi og „í för með reikistjörnum“ (bls. 59):

[...] slíkt og þvílík ferðalag líkist á sína vísu kvæði með dýru rími og skáldlegum kenningum, lék manni í blóði á við ljóð. Og líkt og kvæði lærðist það að heita mátti utanbókar — og varð því að fara hingað inn eftir árlega til að sannfærast um að allt væri óbreytt. Og óbreytt var það: *annarlegt og óhöndlanlegt — og þó um leið kunnuglegt og ómissandi. Og loksins færðist fullkomin ró yfir Benedikt — ákveðin öryggiskennd í djúpum hugans náði útpenslu, varð altæk og óskeikul: herna gekk hann. Loksins gekk hann hér.*

Hann var eins og maður kominn að drukkun sem rekur óvænt höfuðið upp úr vatninu og er borgið. Loftið streymdi að vitum hans sem uppsprettulind, hann teygði það *alsæll.* Þetta líf var hans — að vera hér einn á gangi. Og af því að það er þetta sem var orðið *avitakmark hans getur hann nú mætt hverju einu sem að höndum ber* og boðið það velkomið. *Engar ábyggjur hrjá hann lengur ...* (bls. 59–61) [Leturbr. HH].

Þetta er eitt af mörgum textabrotum þar sem hinn fyrirferðarmikli og alsjáandi sögumaður í *Aðventu* tekur frásöguna yfir og afhjúpar það sem býr að baki (sjá síðar).⁶⁹ Með því verða líka stílleg og efnisleg hvörf í sögunni. Í næstu brotum gætir augljósra mytólógískra áhrifa sem ekki eru eins greinileg framar í sögunni. Stórhriðin er persónugerð og sögð „afþreytt“ og ógnandi, fimbulnóttin „æðisgengin, öskrandi“, örafín „mannsvöng“ og Benedikt á í höggi við „anda óveðursins“ (bls. 62–65). Eftir þetta má líka heita að Benedikt berjist um í linnulausu kófi uns hann snýr örmagna til byggða og sögunni lýkur.

Þessa þungamiðju *Aðventu* má túlka með ýmsu móti. Þar er útlekking Gunnars Jóhannesar Árnasonar vissulega nærtæk, sem sé að Benedikt hafi lifað „augnablik sannleika“, fundið hið góða eða guðlega í lífi sínu, endurnýjast í þeirri sátt sem hann leitaði í árlegum ferðum sínum — einfaldlega fundið tilgang með lífinu. Nærtækt er og að nálgast textann á sálfræðilegum nótum og skilja hann sem lýsingu á núvitund og/eða heilun. Freistandi er svo að bæta við enn einni guðfræðilegri eða eftir atvikum trúarlegri túlkun við þær sem kynntar voru hér framar.

Eskatológísk túlkun

Hér verða textabrotin sem tilfærð voru greind í ljósi mikilvægs þáttar í kristinni guðfræði og trúarhefð sem almennt kallast eskatología (af gr. *eschatos* = síðastur, hinstur). Hún fjallar um dauðann, hinsta dóm og lokatakmark mannsins, einstaklingsins og mannkyns alls, þar á meðal upprisuna, eilífa lífið og *ríki Guðs* sem opinberast þar sem eða þegar vilji Guðs verður „svo á jörðu sem á himni“. Grunntónn hinnar eskatológísku orðræðu snýst því um boðskap kristinnar um vonarríka framtíð. Þess skal getið að guðspjall annars sunnudags í aðventu, Lúk 21.25–33, sem vikið er að framar í sögunni, er eskatológískur texti. Efni þess leitar einmitt á Benedikt þann dag er hann minnst þess að þá hafi hann oft verið kominn aftur til byggða að farsællega afloknu erindi (bls. 51).

⁶⁹ Um fyrirferð sögumanns, sjá þó Jón Yngvi Jóhannsson, *Landnám*, bls. 336–337.

Nærtækt viðist að túlka fyrra textabrotið úr *Adventu* sem tilfært var sem eskatológískt. Þar vega fortíð og framtíð salt. Í næturkyrrð og einveru hvarflar að Benedikt „aðkenning af adventu“. Í henni felst eftirvænting eftir því ókomna en þó líka „leifar af hljómunum, endurminningar um sólskin og heylm“. Allt var þetta þó næsta óljóst og „[e]f til vill aðeins einskonar innri kyrrð og friður.“ Hér má líta svo á að Benedikt verði fyrir trúarlegri vitrun, skynji í svip brot af því sem biður hans og allra manna að lokum. Þann leyndardóm skynjar hann og skilur að sínum hætti sem mótaður er af reynslu hans og hugmyndum um hvað sé gott og eftirsóknarvert. Ekki virðist langsótt að ætla að í huga fjármanns sé sumarland með sólskini og heylmi merkingarbær samlíking við það ástand sem lýst er sem sæluríki Guðs í kristinni eskatológíu.

Í síðara textabrotinu er lýst svipuðum kenndum. Benedikt skynjar þar að allt sé óbreytt og stöðugt. Hann stendur frammi fyrir einhverju sem er „annarlegt og óhöndlanlegt“ en um leið „kunnuglegt og ómissandi“. Sé túlkuninni haldið áfram á guðfræðilegum nótum, þótt eskatológíunni sem slíkri sleppi, stendur Benedikt hér frammi fyrir hinu heilaga. Það býr einmitt yfir þeim andstæðum sem hér er lýst á svo skilmerkilegan hátt: Það er dulið, framandi, annarlegt og óhöndlanlegt en í hina röndina að einhverju leyti opinberað, nærtækt, nauðsynlegt, kunnuglegt og ómissandi. Frammi fyrir hinu heilaga er enginn ósnortinn. Verði upplifunin af hinu „annarlega og óhöndlanlega“ yfirsterkari því „kunnuglega og ómissandi“ vekur það ugg og ótta. Gerist hið gagnstæða öðlast fólk svípaða reynslu og Benedikt. Það skynjar fullkomna ró, altæka og óskeikula öryggiskennid í djúpum hugans, finnst það loks vera á réttum stað eins og segir í *Adventu*: „Loksins gekk hann hér“ (bls. 60). Afleiðingarnar geta þá orðið að sá sem á í hlut verði alsæll, finni ævitakmarki sínu náð, hann geti boðið velkomið hvað sem að höndum ber, finni engar áhyggjur hrjá sig — að minnsta kosti eitt andartak.⁷⁰

Samkvæmt þessari túlkun er lítið svo á að Benedikt — „hinn blessaði“ eins og nafnið merkir upp á latínu — hafi mætt hinu heilaga dýpst í auðninni, skynjað hina jákvæðu hlið þess og öðlast sálarró. Eins og fram er komið er hið heilaga tvírátt, er í senn skelfandi og heillandi leyndardómur (lat. *mysterium*

⁷⁰ Ástráður Eysteinnsson hefur sýnt fram á að Gunnar Gunnarsson studdist í ríkum mæli við þýðingu Magnúsar Ásgeirssonar við þýðingu sína á *Adventu* og innlimaði texta hans í stórum stíl í sína eigin íslensku gerð eða þýðingu. Ástráður Eysteinnsson, „Magnús Ásgeirsson og *Adventa*“, bls. 33–41. Þrátt fyrir það er töluverður orðalagsmunur á gerðunum tveimur í því textabroti sem hér er lítið á sem þungamiðju sögunnar. Nokkrar breytingar Gunnars verður einnig að skoða sem efnislegar þar sem þær virðast skerpa á þeirri reynslu Benedikts sem Gunnar ætlar textanum líklega að miðla. Þetta kemur aðallega fram í síðara textabrotinu sem tilfært var hér framar. Í fyrsta lagi skaut Gunnar inn í textann klifuninni eða áréttungunni „Loksins gekk hann hér.“ (bls. 60). Með því magnar hann eftirvæntingu og spennu í framvinduinni. Þá breytir það miklu að Gunnar segir um einsemd Benedikts á fjöllumunum: „Og af því að það er þetta sem var orðið *ævitakmark hans* getur hann nú mætt hverju einu sem að höndum ber [...]“ (bls. 61). Þetta þýðir Magnús svo: „Og af því að það var þetta, sem var orðið líf hans [...]“ Gunnar Gunnarsson, *Adventa*, Magnús Ásgeirsson íslenskaði, þriðja útg., Reykjavík: Helgafell, 1957, bls. 85. Virðist orðalag Gunnars hér fela í sér mun meiri tilvistarlega spennu en þýðing Magnúsar. Fjallaferðirnar eru ekki aðeins orðnar hluti af lífi Benedikts heldur þvert á móti sjálft takmarkið sem líf hans snýst um að ná. Vera má að aukna hleðslu megi líka sjá þegar Gunnar kemst svo að orði um ferð Benedikts milli fjallanna: „Þetta líf var hans —“ (bls. 61). Í þýðingu Magnúsar segir aftur á móti: „Þetta var líf hans —“. Gunnar Gunnarsson, *Adventa* (1957), bls. 85.

tremendum et fascinosum).⁷¹ Þessar andstæður má sjá af framhaldinu í *Aðventu*. Eftir alsælureynslu sína í stjörnunóttinni átti Benedikt í látlausum átökum við „mannsvöng“ öræfi og „anda óveðursins“.

Þegar hér er komið sögu hefur Gunnar Gunnarsson teymt Benedikt langt út fyrir söguvið heimildar sinnar. Hann er kominn lengst inn í óbyggðir, upp undir jökla. Þaðan er langt til manna. Hann er einn á heilagri jörð og í óræðum tíma. Hann stendur í líkum sporum og Móse í *Annarri Mósebók* þegar hann sá þyrnirunnann loga án þess að brenna.⁷² Hér birtist hin ógnvekjandi hlið heilagleikans þó ekki í eldi eins og í tilviki Móse heldur í frosti og iðulausu fjúki.

Hér skal því ekki haldið fram að Gunnar Gunnarsson fjalli á þessum stað um yfirskilvitlega, trúarlega reynslu. Þvert á móti. Flest fólk hefur líklega lifað svipuð atvik og kenndir og hér er lýst þótt fæst mundu viðhafa jafn skáldleg orð um þá reynslu og gert er í *Aðventu*. Það er líka margt sem getur orkað á mannsálina með svipuðu móti. Í fræðunum er líka oft greint á milli hins „stóra heilaga“ og „litla heilaga“. Með hinu „stóra heilaga“ er átt við hugmyndir sem sóttar eru til trúarbragða, til að mynda kristni, og vísa þegar dýpst er skyggnt til guðdómsins. Hið „litla heilaga“ vísar á hinn bóginn til persónulegrar reynslu sem hefur gagntæk áhrif á þann sem fyrir henni verður með líkum hætti og greint er frá í *Aðventu* án þess að guðshugmyndir eða guðsupplifanir komi þar við sögu. Þegar slík reynsla er ekki tengd við nein trúarbrögð er líka oft rætt um hið „veraldlega heilaga“.⁷³ Fyrir guðfræðing er nærtækt að líta svo á að með líkingunni um sumarlandið, eins og hún er sett fram í textabrotinu sem hér er talið vera þungamiðja *Aðventu*, sé vísað til Guðs ríkisins. Það skal þó viðurkennt að hér getur allt eins verið um „veraldlegan heilagleika“ að ræða. Það smættar ekki þá senu sem lýst er. Í því sambandi skal bent á að nú á tímum virðist „sumarlandið“ vera merkingarbært tákni um það sem bíði manna handan dauðans, svo oft kemur það til að mynda fyrir í minningargreinum í *Morgunblaðinu*.⁷⁴ Í því sambandi getur líkingin bæði haft veraldlega og trúarlega merkingu, vísað hvort heldur sem er til hins trúarlega eða veraldlega heilaga.

Er *Aðventa* þá helgisaga eins og oft hefur verið staðhæft? Því er ekki auðsvarað. Sagan gerist á mörgum sviðum.⁷⁵ Eitt er landfræðilegt söguvið *Aðventu* sjálfrar eins og því var lýst hér framar. Annað landfræðilegt svið er Palestína eða nánar tiltekið Jerúsalem um daga Krists (bls. 14–16). Þá má nefna hugarheim Benedikts sjálfs sem sögumaður skyggntist tíðum inn í og ljóstrar upp fyrir lesendum (t.d. bls. 18). Enn er svið sögumanns sem tíðum rýfur samhengi

⁷¹ Þessar tvær andstæðu hliðar á upplifuninni af hinu heilaga er einkum að rekja til kenninga Rudolfs Ottos (1869–1937). Owe Wikström, *Om heligheten: Religionspsykologiska perspektiv*, Stokkhólmi: Natur och kultur, 3. prentun, 1997, bls. 20.

⁷² 2Mós 3.1–6.

⁷³ Owe Wikström, *Om heligheten*, bls. 23–28.

⁷⁴ Sama hugsun kemur fram í ljóðinu (þýðing) „Endalaust fellur í eilífðarsæ [...]“ eftir Guðmund Böðvarsson á Kirkjubóli en oft er vísað til þess í minningargreinum og ljóðið jafnvel sungið við jarðarfari.

⁷⁵ Á sama hátt rúmar *Aðventa* nokkur ólík tímasnið sem Benedikt hvarflar á milli í sögunni. Eitt er hinn eiginlegi sögutími, adventa og jól. Þá verður Benedikt hugsað aftur til fyrri æviskeiða, drauma sinna og væntinga um það leyti sem hann hóf eftirleitir sínar, sem og til daga Krists, nánar til tekið innreiðar Jesú Krists í Jerúsalem sem segir frá í guðspjalli 1. sd. í adventu. Loks flýgur hugurinn fram á við til endadægurs Benedikts sjálfs og raunar allt til hinna dags þegar ríki Guðs birtist (sjá framar). Loks dvelur hugur Benedikts raunar löngum utan tíma og rúms. Líta má svo á að í þessu tímaflakki sé að finna ákveðna sálfræðilega sannfræði en hugarflæði af þessu tagi á sér ekki síst stað í einveru og þögn.

sögunnar, setur frásagnarefnið í samhengi og veltir vöngum yfir aðskiljanlegum hlutum, svo sem kenndum manna sem ganga saman í myrkri eða ljósi sem logar í bæjardyrum (bls. 27, 28).⁷⁶ Raunar virðast tvö síðastnefndu sviðin fléttast saman að meira eða minna leyti (bls. 11–12). Er þá að minnsta kosti eitt svið enn ótalið sem kalla má kosmískt (bls. 34, 45, 59, 74). Þá er sjónum beint lengst inn eða út í leyndardóma tilverunnar. Þau textabrot sem til þess vísa eru áhugaverð þegar fyrrgreindri spurningu skal svarað.

Þegar óveður sem tefur ferð Benedikts út í auðnina er brostið á og allir gengnir til náða segir:

En úti fyrir geisaði stormurinn í alveldi sínu og eyðileggingarfögnuði, *geisudu ótaldir stormar úti um víða veröld, gerðust furðulegir og fáránlegir hlutir*. Því þetta herna var aðeins afkimi kringlu heims, hér var það í raun réttir ekki nema himinninn [svo] sem fór hamförum, svo friðsamlegt var hér í vatnabyggðinni. (bls. 34) [Leturbr. HH].

Annað dæmi er að finna í frásögunni af því er Benedikt og mennirnir frá Grímsdal leggjast eftir langa dagleið til svefnis í sæluhúsi ásamt hundum sínum og Eitli:

Og meðan þessu fór fram voru *bátt uppi yfir þakinu og á bakvið skjjabólstrana stjörnumerki á ferli, mældu út nótt og nýtan dag* einnig fyrir þennan afkima á jarðarkringlunni og þær mannverur og aðra er sváfu sínum doðasvefni í fjallakofa undir fönn, [...] (bls. 45) [Leturbr. HH].

Á báðum þessum stöðum er vísað til sjálfs gangverksins sem knýr tilveruna áfram. Það er algerlega ópersónulegt og vélrænt en þó, að því er virðist, í aðra röndina duttlungafullt og hverfult. Þarna er að minnsta kosti engan guð að finna.⁷⁷ Því liggur við að álykta megi að *Aðventa* sé guðvana saga.⁷⁸ Þó gæti hún eftir sem áður verið helgisaga en þá algerlega veraldleg líkt og Ólafur Jónsson komst að orði.⁷⁹

Lokaorð

Mörgum kann að virðast langsótt að tengja næturreynslu Benedikts í *Aðventu* við kristna eskatológíu, guðsríkishugmyndir eða orðræðuna um hið heilaga á annan hátt. Það er þá fyrst til að taka að með þeirri túlkun er ekkert sagt um upplifun Fjalla-Bensa sjálfs. Út frá almennri reynslu leikur lítill vafi á að ýmislegt í aðventuferðinni hefur orkað sterkt á Bensa og hann orðið fyrir ýmiss konar kenndum meðan á henni stóð. Hvernig hann hefur unnið úr þeim er okkur hulið enda segir fátt af því í frumheimildinni. *Aðventa* er heldur ekki að

⁷⁶ Jón Kalman Stefánsson hefur dregið á að í sögu með jafn fáar persónur og atburði hljóti fyrirferð sögumanns að verða yfirþyrmandi. Bendir hann á að Gunnar vinni gegn því með því að gera Leó og Eitli að jafn sjálfstæðum persónum og raun ber vitni. Jón Kalman Stefánsson, „Um Gunnar Gunnarsson, *Aðventu* og skuggann í höfði okkar“, bls. 5.

⁷⁷ Í framhaldi af fyrri tilvitnuninni segir vissulega: „Og annars uxu hér skófir og mosi á steinum við kröpp kjör, það líf sem fyrir *skikkjan skaparans* breytti grjótinu í gróður mold á ótölulegra alda skeiði, [...]“ (bls. 34). Þá er á öðrum stað vikið að „skepnum skaparans“ (bls. 78). Á hvorugum staðnum virðist nauðsynlegt að líta svo á að um sköpunartrú sé að ræða. Í því fyrri tilvikinu er um þekkt orðasamband að ræða sem hér má skilja svo að vísað sé til náttúrulögmálanna og/eða líffræðilegra ferla.

⁷⁸ Með þessu er ekkert sagt um trú eða lífsskoðun Gunnars Gunnarssonar enda er hún ekki hluti af umfjöllunarefni greinarinnar. Í þessu sambandi má benda á niðurstöðu nafnlaus greinarhöfundar í tímaritinu *Jörð*: „Þá getum við, svona til að enda þetta einhvern veginn, sagt, að *Aðventa* sé einum þræði heiðin dæmisaga um Krist.“ „*Aðventa*“, *Jörð*, bls. 33.

⁷⁹ Ólafur Jónsson, „Um *Aðventu* ...“, bls. 202.

sínu leyti til vitnis um það. Bensi mun þó hafa verið sáttur við meðferð Gunnars á frumfrásögunni svo langt sem það nær.

Hvað svo sem líður samsvörun eða misræmi milli Fjalla-Bensa og Benedikts í *Aðventu* sem Arnór Sigurjónsson tjáði sig um á sínum tíma virðist persónusköpun Gunnars Gunnarssonar búa yfir traustum sálfræðilegum trúverðugleika þegar Benedikt á í hlut. Á göngunni í einveru og þögn inni á milli fjallanna hvarflar hugur hans milli ólíkra tímasniða frá dögum Krists og ungdómsárum hans sjálfs allt til endadægurs, hvort sem um hann sjálfan eða heiminn allan er að ræða. Svipað þessu vinnur hugur göngumanns við hvaða vörður sem hann svo staldrar — tímasniðin geta verið allt önnur. Benedikt kemur þessum lesanda auk þessa svo fyrir sjónir að hann hafi verið trúður maður en ekki aðeins stak í almennri trúarmenningu íslenska sveitasamfélagsins. Vel getur hann því hafa talið sig skynja hið heilaga á fjöllumunum, hvort sem það var lítið eða stórt, trúarlegt eða veraldlegt, í huga hans.

Í þeim hluta sögunnar sem túlkunin er byggð á og hér er talin þungamiðja hennar hefur sögumaðurinn orðið og lýsingin er í boði hans. Kunna böndin þá að berast að Gunnari Gunnarssyni sjálfum. Ætíð verður þó að gera skýran greinarmun á sögumanni og höfund. Gunnar var þaulæfður höfundur sem skapað hafði ótal persónur þegar hann færði *Aðventu* í endanlegan búning. Honum var leikur einn að leggja þeim orð í munn eða ætla þeim hugmyndir og hugrenningar sem voru gjörólíkar því sem honum bjó sjálfum í brjósti. Ómögulegt er líka að skera úr um til hvers hann ætlaði sumarlandinu, með löngu liðnu sólskini og heylmi, að vísa. Alls er óvíst að honum hafi í því sambandi verið hugsað til guðsríkisins eða einhvers allt annars; ef til vill aðeins reynsluheims og tilfinninga raunverulegs sveitamanns.

Þá er aðeins einum enn til að dreifa — lesandanum sjálfum á hverri tíð. Hann eða hún er ekki stikkfrí, ekki hlutlaus áhorfandi eða neytandi sem meðtekur það sem að honum eða henni er rétt sem hlutlægum upplýsingum eða veruleika. Þvert á móti kallar sérhvert bókmenntaverk lesanda sinn til ákvörðunar og afstöðu. Lesandinn verður alltaf að standa og falla með túlkun sinni. Þegar upp er staðið er sá eskatólógíski lesháttur sem hér hefur verið mælt fyrir einvörðungu á ábyrgð höfundar. Hann er hvorki neitt meira né minna en hugmynd um enn eina leið til að skilja þá sögu sem Gunnar segir í *Aðventu*. Það er til marks um styrk og klassískt gildi sögunnar að hún fæðir enn af sér tilraunir til nýttúlkunar.